

Grad kao umjetničko djelo

Barbarić, Damir

Source / Izvornik: **Vijenac, 2016, 591, 16 - 17**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:015360>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

ESEJ

Grad kao umjetničko djelo

Najvažnija djela arhitekture nisu građevine, već atmosfera koja ih obavija. Uspjele zgrade i spomenici, trgovi i ulice zrače. Oni privlače, pozivaju na ulaženje, prolaženje, obilaženje. Oni nisu tu za puko gledanje i promatranje. Njima se mora proći, kako umom tako i srcem i svim osjetilima, ne jednom, nego mnogo puta, uostalom baš kao i cijelim gradom, kao što to dobro znaju pravi, strastveni šetači

DAMIR BARBARIĆ

O davno čovjek sebe zna kao umno i društveno biće. No sve manje je svjestan toga da je prije svega smrtno biće, kao i toga da *jest* samo na taj način da obitava i stanuje. Obitavati znači kao smrtnik boraviti na zemlji, prihvatiti nužnost tog boravka i biti njime zadovoljan, to znači miran i spokojan. Obitavanje shvaćeno kao temeljna crta čovjekova bitka do izraza dolazi u glagolu „graditi“ u njegovu dvostrukom značenju. Naime, čovjek gradi prije svega tako da marno obrađuje plodno zemljište i polje, njegujući zemlju i pomažući joj u prirodnom rastu i donošenju plodova. Povrh toga čovjek gradi i tako da na zemlji kao tlu i temelju podiže kuće i druge građevine: hram, crkvu, cestu, most. Čovjek jest tako da obitava, i to na način dvostrukoga građenja.

Drukčije nego u odnosu spram zemlje kao prirode koja je oduvijek tu i prethodi svakom ljudskom pothvatu, čovjek se kao graditelj u drugom navedenom smislu, kao onaj koji podiže zgrade i građevine, upušta u proizvođenju nečega novog. U tomu stječe svijest o slobodi kao mogućnosti prekoračenja sama sebe i istupanja u otvorenost vremena i prostora. Gradeći, on upravo tu slobodu iskušava kao svoju najdublju bit, kao ono što ga više od svega ostalog odlikuje i izdvaja od ostalih živih bića. Da bi se u posvemašnjoj otvorenosti prostora nastanio, to znači da bi očuvao čvrsto tlo pod nogama, zadržao se na jednome mjestu i tu izgradio boravište, mora prije svega na zemlji položiti čvrsti temelj. Polaganje temelja prvi je i nužni korak pri svakom građenju. On se u pravoj i skladnoj gradnji svagda zbiva tako da zemlji biva odano dužno poštovanje, time da se pazi na smještaj buduće građevine, visinu i vrstu tla, kakvoću okruženja, klimatske odnose, blizinu izvorima vode, riječnim tokovima ili obali mora.

Da pritom osobitu ulogu ima nebo, ponajprije putanja sunca, kao i položaj jutarnje odnosno večernje zvijezde, pokazuje postupak kojim su Rimljani stjecali prvu prostornu orijentaciju pri utemeljenju svojih hramova i gradova. Cjelinu neba razdijelili bi u četiri kvalitativno različita područja koja su odgovarala stranama svijeta, i to tako da bi crtu koja spaja istok i zapad, ustanovljenu uz pomoć kretanja sunca, presjekli okomitom crtom sjevera i juga. Time bi u prostoru, do tada lišenom bilo kakve međe, granice i smjera, bila ocrtana prva shema orijentacije i koordinacije.

Na osnovi utvrđenoj tim ishodišnim orijentiranjem određuju se onda dalje i omeđuju

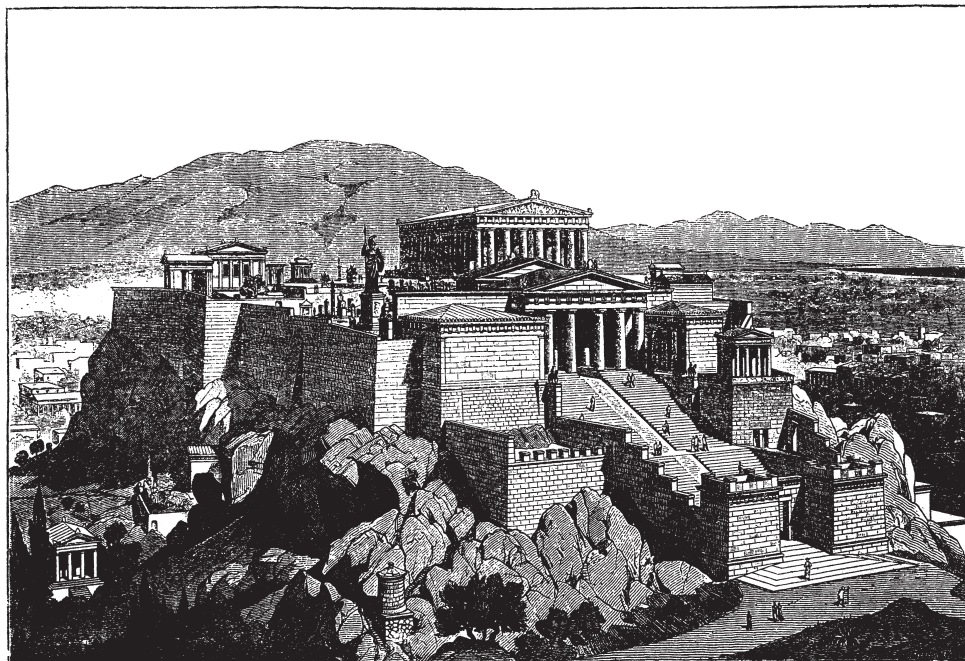

Firenca – Trg katedrale

istaknuta mjesta, prije svega ona sveta u razlici spram puko ljudskih, te utrti i izgrađeni putovi koji ih povezuju i spajaju. Prostor, po sebi i izvorno posve otvoren i bezgraničan, biva time omeđen i raščlanjen, gubeći na taj način strahotnost svoje neizmjernosti i postajući prisnim mjestom obitavanja i stanovanja. Prostor sad postaje *mjestom*, koje se u našem jeziku – a da svu zagonetnost toga u pravilu previdamo i propuštamo promisliti – često imenuje i riječju „kraj“. Što je zapravo mjesto možda se najbolje dade dokučiti iz njemačke riječi *Ort*, koja znači vršak i kraj, u smislu polazišta i ishodišta, naime jedne na površini zemlje utvrđene točke, tako reći prvotne prostorne jedinice, od koje polaze i na koju stalno ostaju upućeni i spram nje odmjereni svi pravci i putanje životnih kretanja.

Ugođaj grada

Upravo to je izvorno značenje onoga što se u nas naziva „gradom“. Ta riječ prvotno znači „ograđeno mjesto“ odnosno „obrađeni, njegovani vrt“, što kazuju i srodne joj grčke, latinske i njemačke riječi *hortos*, *hortus* i *Garten*. Sve zajedno potječu iz indoeuropskog korijena *gʰerdh-, koji znači „ograditi“, a vjerojatno se može svesti na izvorniji korijen *gʰer-, u značenju „posegnuti“ odnosno „zahvatiti“. Odatle je razvidno da je prvotno, još posve elementarno značenje riječi „grad“ temeljni zahvat ograđivanja, kojim nastaje neko određeno mjesto, ali uz to i obrađivanje i njegovanje toga ograđenog mjesta. Potvrdu za to nalazimo u jednom drugom povijesno bitnom jeziku. I staro-visoko-njemačka riječ za „grad“ *stat* mišljena je prvenstveno iz od-

Atena – Akropola

nosa spram prostora te početno znači naprosto „mjesto“ odnosno „kraj“, da bi tek u 12. stoljeću dobila danas uobičajeno geografsko, administrativno i pravno značenje. Dakle, oba jezika misle i kazuju grad iz jedinstvene pra-intuicije temeljnog zahvata ograđivanja, omeđivanja i ograničavanja, pri čemu se i u jednom i u drugom izvorno komplementarno značenje „vrta“, to znači obrađivanja, njegovanja, kultiviranja tim ograđivanjem izdvojenog mjesta, očigledno izgubilo već u ranim razdobljima njihova razvitka.

Pri svemu tomu odlučujuće je da se prostor o ograđivanju i ograničavanju kojega je ovdje riječ nipošto ne smije shvaćati u novo-

vjekovnom i danas naoko samorazumljivom značenju homogenog, matematski ustrojjenog te stoga posve mjerljivog i proračunljivog fizikalnog parametra. Prostor o kojem se ovdje radi gibljiv je i dinamičan, uvijek uzgiban i u punom smislu riječi živ. Kao takav, on se uskraćuje i izmiče svakom odmaknutom motrenju i promatranju, a pogotovo narsrtljivu mjerenju i računanju, otkrivajući se i pokazujući samo neposrednom iskustvu i doživljaju.

Tako shvaćeni prostor biva, kako je rečeno, općenito određen raščlanjujućim orisom početnog orijentiranja, kojim se polaže i zasniva temelj buduće gradnje. No on je u pogledu

svoje svagda posebne kakvoće i sam određen građevinama, putovima i trgovima podignutima i izgrađenima na tom temelju. Tu posebnu određenost svakog pojedinačnog prostora nazivamo njegovim *ugodajem*. Prostor svakoga grada bitno je određen samo njemu svojstvenim ugodajem i upravo je taj ugođaj ono što čini njegovu neusporedivu i neponovljivu osebnost. Ugođaj Pariza posve je drukčiji od onoga koji vlada u Beču; onaj Praga neusporediv je s onim kojim je prožeta Barcelona.

Pritom se „ugodaj“ ne smije shvaćati kao nešto puko subjektivno, što se tiče samo onog afektivnog „u“ čovjeku, ali niti kao nešto objektivno, što postoji „izvan“ čovjeka i neovisno o njemu. Ugođaj, mišljen izvorno, s onu je stranu takvih razlikovanja i bitno im prethodi. Uzajamnim djelovanjem koje bitno obilježava svaki pravi ugođaj stanovnici grada najprisanije su sljubljeni, tako reći stopljeni s oblikovanim gradskim prostorom u kojem obitavaju. Kao što njihov duševni ustroj određuje vrstu i kakvoću prostora tako i prostor svojim raznovrsnim usmjerenjima, prelamanjima, zaobljenjima, udubljenjima i izbočenjima, svojim stješnjujućim suženjima ili oslobađajućim širenjima oblikuje njihovu duševnost, svagda je različito ugađajući. Tako shvaćeni ugođaj ono je čemu treba zahvaliti činjenicu da je arhitektura kao oblikovanje prostora već odavno viđena i mišljena u najužoj vezi s glazbom. Kao što je ustrojstvo ljudske duše tajnovitom srodnosti povezano s nestalnim, svagda u vremenu promjenjivim odnosima visina i dubina zvučnih tonova, tako se duša u prostoru izražava mnogostrukim arhitektonskim oblicima i ujedno biva njima sama najneposrednije dirnuta, pokrenuta i određena.

Arhitektura kao rađanje prostora

Grad nije naprosto zbroj građevina, ulica i trgova, već je uvijek najprije zajednica ljudi koji na tom izgrađenom mjestu obitavaju. Grci su primjerice riječju *polis* označavali grad kao mjesto stanovanja i ujedno ukupnost ljudi koji ga nastanjuju. Grad je jedinstvo stanovnika i oblikovanog, to znači za obitavanje uređenog i odnjegovanog prostora. Točnije, grad je prije svega jedinstveni, i stanovnike i prostor jednako prožimajući ugođaj, kojim su ljudi posredstvom građevina i ponajprije trgova sjedinjeni kako uzajamno tako i svi zajedno sa zemljom i nebom. Grad nije u prvom redu mnoštvo manje-više nasumično nagomilanih kuća, nije niti tek zajednički središnji okvir zadovoljenja stambenih, privrednih i saobraćajnih potreba. On je mnogo više od toga, naime doduše zemaljsko, ali svagda nebo odslikavajuće središte božanski sklopljenoga i zajedničkim ugodajem na okupu držanoga povijesnog svijeta.

Najkasnije od Augusta Schmarsowa osvijestili smo činjenicu da je arhitektura u pravom smislu oblikovanje prostora, štoviše njegovu rađanje. Međutim, spoznaja da njezina najvažnija djela nisu građevine, već atmosfera koja ih obavija i iz njih zrači, tek se danas postupno probija i biva ozbiljnije uzeta u razmatranje. Uspjele zgrade i spomenici, trgovi i ulice zrače. Oni privlače, pozivaju na ulaznje, prolaženje, obilaženje. Oni nisu tu za puko gledanje i promatranje. Njima se mora proći, kako umom tako i srcem i svim osjetilima, ne jednom, nego mnogo puta, uostalom baš kao i cijelim gradom, kao što to dobro znaju pravi, strastveni šetači. Iz njih stanovnici grada crpe svoj ponos, mir, zadovoljstvo i radost. Uzvišeno počivaju uspjeti gradovi u uravnoteženom, dobro ugođenom, u sebi zakruženom skladu. Svojim hramovima, katedralama i vijećnicama, trgovima i grobljima, kazalištima i muzejima oni sabiru i sjedinjuju božansko s ljudskim, kao i one žive s umrlima, i drže ih zajedno, stoljećima i tisućljećima. Grad je mjesto živog pamćenja, povijest nataložena u bogatu, duboko slojevitom istodobnost.

Omeđenjem i raščlambom izvorno bezgraničnog prostora te gradnjom na tako položenu temelju čovjek zadovoljava svoju ele-

Mont Saint-Michel – model iz 18. stoljeća

Rim – Kapitol

Prostor svakoga grada bitno je određen samo njemu svojstvenim ugodajem i upravo je taj ugođaj ono što čini njegovu neusporedivu i neponovljivu osebnost. Ugođaj Pariza posve je drukčiji od onoga koji vlada u Beču; onaj Praga neusporediv je s onim kojim je prožeta Barcelona

mentarnu potrebu za pribježištem pred neizmjenom otvorenosti, za sklonjenošću u kojoj nalazi mir i spokoj zadovoljna obitavanja. Svaka gradnja, kako ona obične ljudske kuće tako i ona hrama ili crkve kao dvaju boravišta božanskog, a jednako i samoga grada, počinje time da se u cjelokupnom prostoru, koji se u svojoj bezgraničnosti svagda pokazuje strahotno kaotičnim, omeđuje neko određeno mjesto, koje se zatim izdvaja i granicama učvršćuje. U drugom koraku se u tako raščlanjenu prostoru istaknuta mjesta umijećem gradnje povezuju i dovode u odnosne ravnovesja i dobro ugođena sklada. S

ga označava u drugim bitnim europskim jezicima. Njemačka riječ *Platz* je, kao i talijanska *piazza* ili francuska i engleska *place*, posuđenica od grčke riječi *platos*, koja znači proširenje, prostiranje u širinu i daljinu. Prema tomu, trg je mjesto na kojem je oblikovani te time ograničeni prostor ponovno oslobođen i otpušten u svoju izvornu bezgraničnu otvorenost.

Trg može, kao starinski otmjena *Piazza del Plebiscito* u Napulju, biti s tri strane zatvoren, a sa četvrte djelomice otvoren spram neizmjenosti mora, držeći time stanovnicima pred očima neutoljivost čežnje za beskrajem. Ili može, kao Michelangelov *Capitol* u Rimu, onostrano mirovati u nenadmašivoj uzvišenosti savršena sklada. Ili može, kao veličanstveni *Domplatz* u Bambergu, s visine gospodareći bdjeti nad cjelinom grada duboko pod sobom. Ili može, kao ponosita, samo s dvije strane zatvorena, ali zapravo trgu nalična *Gerechtigkeitsgasse* u Bernu, poput majčinske osi koja otmjeno urešenim zdencima daruje život sebi privlačiti i oko sebe okupljati sav grad... Uvijek će izvorna potpuna otvorenost, koja na jednom takvom trgu izlazi na vidjelo, biti držana u ravnovesju i tako reći obavijena čudesnim plaštem ljepote okolnih građevina. Zato stanovnici grada na takvim trgovima ne bivaju zatečeni i odbijeni dubokom dosadom koja ih spopada nadirući iz zijeve praznine otvorena prostora. Upravo suprotno, bezgranična otvorenost ih, kad je na gradskom trgu umijećem i skladom ublažena i tako reći udomaćena, neodoljivo privlači, okuplja i objedinjuje. Tamo pod otvorenim nebom, u najbližem susjedstvu iskonske otvorenosti, omotane blistavom ljepotom vebnih građevina, slave oni svetkovine, zahvaljuju božanstvu, u potresnim prizorima kazališta svjedoče najdubljim tajnama života i smrti, u žaru žustre rasprave razlažu prijelomne zgrade svoje prošlosti i sadašnjosti te nastoje odgonetnuti sudbinu koja im nadolazi.

Bez sumnje mora to sve danas zvučati tek kao plod neobuzdane mašte i neizlječiva zanesenjaštva. I ne samo danas. Već su se Rimljani svojom bezuvjetno svrhovitom gradnjom golemih mreža putova i cesta pobjednički oholo uzdigli nad iskonsku otvorenost živog prostora i preinačili je u homogenu, mjerljivu i proračunljivu, bez ostatka geometrijski odredljivu praznu protegnutost. Mnogi značajni gradovi Europe počivaju, ne samo tvorno već i s obzirom na svoju vodeću ideju, na time položenom temelju. Prijelazom 15. u 16. stoljeće došlo je u Europi do korjenite mijene paradigme od kozmički orijentirane srednjovjekovne i renesansne urbane arhitekture prema novovjekovnom planiranju izgradnje grada, pri čemu odlučujućima postaju pitanja javne higijene i što učinkovitijeg reda, shvaćenog poglavito prema modelu čiste, apstraktno geometrije. Povrh toga, u stanovitom nasljedovanju Rimljana u ranom Novom vijeku vojna se tehnika nametnula kao značajan čimbenik brzog razvitka novih tehnologija gradnje. Nezadrživa industrijalizacija dovela je u novije doba do eksplozivnog porasta broja stanovnika i od mnogih gradova učinila difuzno otvorene velegradove ili posve bezoblične, nepregledne gradske aglomeracije. Do današnjeg dana rastuće i uskoro već isključivo stavljanje težišta na privredne, komunalne i saobraćajne aspekte gradogradnje iz temelja je promijenilo i naše shvaćanje same biti grada. Umijeće izgradnje grada već odavno sebe shvaća samo još kao čisto tehničku umješnost. U tom se sklopu o umjetnosti i lijepom više nema što čuti.

Treba li, s obzirom na to, razmatranja poput ovih bez oklijevanja odbaciti kao puki izljev zakašnjele romantike, okrenute unatrag i protivne svakom napretku? Ili ona ipak mogu doprijeti do onih koji bi gradove još mogli, baš kao u svoje doba tajnom skladne ljepote grada dirnuti i poneseni Camillo Sitte, vidjeti i doživjeti kao umjetnička djela, iz kojih nam, znamo li ih prepoznati i osjetiti, „usušret struji punina harmonije, poput najljepše glazbe u punim, čistim zvukovima“?

pravom je stoga Mircea Eliade gradnju kuće u stanovitom smislu poistovjetio sa zasnivanjem kozmosa u kaosu te je na osnovi toga kuću prikladno nazvao slikom svijeta. Možda najočitiije pokazuje se to na gradnji katedrale. Njezina unutrašnjost cjelinu svijeta ne samo da simbolizira, već upravo jest sama ta cjelina. Sredina katedrale je zemlja, a njezina četiri dijela četiri su strane svijeta. Na istoku smješteni oltar je raj, dok se spram zapada proteže carstvo tame i smrti, vječno obitavalište umrlih, koji u mukloj neizvjesnosti čekaju čas posljednjeg suda.

Ni grad nije drugo do kuća u velikom, doduše idealna kuća, bitno različita od mnoštva izgrađenih kuća iz kojih se grad tvorno sastoji. I grad se, viđen kao cjelina, drži u smirenoj zaokruženosti i zatvorenosti sklada. A ipak se u toj zatvorenosti nikad posve ne odvraća od izvornoga bezgraničnog prostora, ne isključuje ga potpuno i bez ostatka. Zrcalna slika drevnoga otvorenog prostora, tako reći njegov namjesnik unutar izgrađenoga gradskog prostora je *trg* kao središte i sabiralište grada.

Trg ili gradska čežnja za beskrajem

Trg nije prvotno i prvenstveno trgovište i tržnica, mjesto gdje se trguje. On nije puko mjesto razmjene, kupnje i prodaje roba, kako bi nas mogla zavarati riječ kojom se nedovoljno promišljeno služimo. Pravi smisao trga, njegov bit, dade se naslutiti tek iz imena koje